

Színpadi álm a Rákóczi-emigrációról

K. Boér Sándor: *Gróf Bonnévál
vagyis az idegenek Konstancinápolyban*

2011 őszén a Kolozsvári Magyar Opera termében adták elő a helyi THÉ Trupp egyetemi irodalmi színpad tagjai a *Gróf Bonnévál vagyis az idegenek Konstancinápolyban* című, négyfelvonásos vígjátékot. Az ősbemutatóra emlékezve, a bemutató alapját képező, figyelemre méltó drámai műre összpontosítva újra fel kívánjuk vetni a színházi élmények mindenkori társadalmi szerepét.

A darab kései ősbemutatóját Mikes Kelemen halálának 250. évfordulója avatta ünnepi eseménnyé. Ennél is fontosabb azonban, hogy a színpadi játék előadóit és nézőit a mű sajátos tartalmi bizonyíthatóan megérintették. Könnyed hangvétele és provokatív fordulatossága, történelemértelmezésének szokatlan ketőssége a magyar drámairodalom nehéz örökségére is utalt. A produkció fiatal szereplői: egy matematikatanár, három középiskolás diák, egy bölcsész-, egy jog- és egy vizuálművészet-hallgató, egy falusi lelkész és két bölcsészdoktorandusz. Az élő zenei kíséretet a helybeli zeneakadémia hallgatói biztosították, a rendezést az Opera fiatal rendezője vállalta. Az előadást követően az ötletgazda ajándéküzenetet kapott a szereplőktől, egy aforizmatikus idézetet a drámából: „A cserefa nem terem citromot, – sem a bikkfa narancsot.”¹ (Tréfás utalás II. Rákóczi Ferenc gyermekei kapcsán arra, hogy elvileg a gyermek a szülő képességeit örökli, és annak értékrendjét viszi tovább, a gyakorlatban viszont ez nincs mindig így, Rákóczi György sem örökölte apja képességeit.)

Érdemes értelmeznünk a produkció alapját képező szöveget, mivel a nyelvi gazdagodás mellett a közös és nyilvános „történetmondás” jelentésértéke a pro-

* A szerző a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem professzora (400202 Kolozsvár, Horea 31., egyed.emese@ubbcluj.ro)

1 A Boér Sándor által meghatározott szereplő-elnevezésekkel: III. Ahmet török császár – Láng Orsolya; Mohamed herceg, ennek testvérbátyja – Szabó Előd; Gróf Románzóf, muzska generális, konstantinápolyi követ – Tasnádi István; Csori basa, Ahmet kisebbik vezére és György, esméretlen ifjú – Tar Gabriella Nóra; Gróf Bonnévál Sándor volt nemes generális és Ahmed aga – Kassay Sándor; II. Rákóczi Ferenc volt erdélyi fejedelem, számkivettette Törökországba – Győri István; Mikes Kelemen, ennek kamarása vagy belső tisztje – Buchmann Wilhelm; Kőszegi Zsuzsánna, a számkivetésben meghalt gróf Bercsényi ifjú özvegye – András Orsolya; Zénoma, Ahmet császár rableánya – Moritz Kinga; Háleb jancsár tiszt – Kokoly Zsolt; Táncoznő – Furu Adél. Rendezte: Szabó Emese; zene: Szép Bálint. Projektfelelős: Egyed Emese. (A Táncoznő szerepeltetése rendezői ötlet.) A továbbiakban a tulajdonneveken kívül a K. Boér Sándor drámájából vett idézeteket mai helyesírással adjuk, a nyelvjárási nyelvhasználaton azonban nem változtatunk.)

dukciót 2011-ben létrehozók többségében ott lombosodik. A színpadi történelmi vízió bizonyára kísérlet volt megalkotásakor és bemutatásakor is.

A magyar színjátszás „célja és haszna” a 18. század utolsó, a 19. század első évtizedeiben

A színjátszást jelenleg a hivatásos társulatok kifinomult testkommunikációja és politikai fórum jellege jellemzi, az alternatív színházakat pedig főleg a társadalmi implikációra törekvés. Ami pedig magát a drámát illeti: a *Bonnévál* megírása a magyar nyelv nyilvános használatának újraéledése (korabeli) kontextusában is vizsgálándó,² de a történelmi múlt színpadi értelmezései jegyében is.

A színjátszás apológiáját a 18. század folyamán többször is meg kellett fogalmazni, a keresztény egyházak, noha a történelem folyamán nevelési céljaik szolgálatába gyakran állították az iskolai színjátszás módszerét, időről időre a színjátszás (művelése és hatása miatti) veszélyességét hangoztatták.³ A színjátszás hatékonyságát felhasználva törekedtek a minél szélesebb közönség megnyerésére a Habsburgok birodalmában a 18–19. század fordulóján, éppen a magyar kulturális önállósodási törekvések jegyében. Az időszaki sajtó egyik része is ezt szorgalmazta, de a kritikusabb hangú újságírók nem sokáig maradhattak a szerkesztőségek közelében (lásd az erdélyi Szacsvey Sándor példáját),⁴ és a cenzúra megnehezítette a társadalmi kommunikálás e formáját.

Az alkotmányos különállásban bízva az erdélyi rendek 1790–1791-es országgyűlésüktől kezdve tárgyalták Kolozsváron a magyar színjátszás ügyét. Tudjuk, a honi nyelv „kiművelésének” keretében és egy erdélyi múzeum tervével együtt tűzték napirendre.⁵ Ebből a magyar színházalapítási elképzelések nyertek valamelyes intézményi jóváhagyást. 1791-től kezdve rendszeresen magyarul játszó társulatok is működtek Magyarország és Erdély területén. Sokat vitáztak – fenntartóikkal, de a társulatokon belül is – az előadandó darabokról. Hamarabb gondoltak *eredeti* darabokra (a kifejezés ebben az esetben a hazai történelmi témát jelentette), mint az emberi természet általában megjelenítő színpadi történetekre. Ezt akár kelet-

2 Maga a szerző 1827-ben hosszú nyelvvédő értekezést is megfogalmaz az íróknak (a *Tudományos Gyűjteménybe* szánja, ott azonban csak egy másik írása jelenik meg), amelyben a nyelvszemléleti ortológia hívének mutatkozik, a nyelvújítás folytatását – főleg az idegen szavak használatát és az újszóképzést – haszontalannak, sőt károsnak ítéli. K. Boér, 1827a.

3 És az is előfordult, hogy mindenféle világi teátrális esemény az ördög művének tűnt – lásd Daniele Concina fáradhatatlan harcát a színházi előadások, karneválnéplés és egyéb „szabadosságok” ellen. Vö. Egyed, 2016.

4 Szacsvey vagy Szatsvay Sándor (1752–1825): erdélyi újságíró, könnyű verselésű költő, szatíraszerző. Újságíró értelmiségiként kezdte pályáját, lapszerkesztőségekben dolgozott, 1784-től csaknem két éven át főszerkesztője volt a pozsonyi *Magyar Hirmondónak*, 1786-ban ő indította meg a *Magyar Kurírt*, de – bizonyára a cenzorokkal való jó kapcsolatainak is köszönhetően – túlságosan bízott a jozefinizmus egyes elvei gyakorlatba ültetésének távlátában. 1793-ban meg kellett válnia a szerkesztői munkától.

5 Az erdélyi diéták erre vonatkozó okmánytárát lásd: Bényei, 1990.

közép-európai jelenségnek is tekinthetjük. A társulatok rendelkezésére álló darabokról azonban nem mindenkinek volt jó véleménye. Mártonfi József például, az erdélyi katolikus egyház feje, cenzor és tanügyi igazgató a kritika és a recenzió hiányát látja abban, hogy a kevés létező eredeti munka gyenge, a közönség pedig a „hibás fordításoknak és előadásoknak” is tapsol.⁶

Ami a színpadra szánt fordításokat illeti, a 19. század első felében a cenzúra azt engedélyezte, amit a bécsi színházak már bemutattak: olasz, angol vagy spanyol nyelvből való drámákat, vagy német darabok magyar változatát.⁷ A tragédia iránt a közönség soraiban nem volt nagy a lelkesedés, zenés változatát tekintve pedig nagyon kis létszámú közönségcsoportnak volt az opera befogadását lehetővé tevő zenei-történelmi-irodalmi műveltsége, a képzett zenészekből is nagy volt a hiány. Az érzékenyjáték és annak zenés formája lehetett ekkor a leghatásosabb műfaj. Állandóan műsoron is tartottak ilyen jellegű produkciókat. Szükség volt a pártoló közönségre, mégpedig minél nagyobb számban; és nem meglepő, ha ez a cél éppen az érzékenyjáték (más megnevezés szerint könnyezettető dráma,⁸ *comédie larmoyante*) műfajában tudott leginkább eredményt hozni. Nem túlzás: kultuszteremtődésről beszélhetünk, az érzelmekéről.

Aki az eredetkultusból kimaradt

A hivatásos színjátszás erdélyi kezdetei vonatkozásában az enyedi Református Kollegium drámafordító társaságának és részben az ebből létrejött első kolozsvári színtársulatnak, továbbá Kótsi Patkó János egyre markánsabb direktori, műfordítói, rendezői alakjának alakult ki kultusza. Boér (másutt K. Boér vagy Kövesdi Boér) Sándor neve és szerepe mára már kevésbé látszik, bár érdemei tagadhatatlanok az erdélyi magyar színházi mozgalom kolozsvári indulásánál. 1792-ben publikálja John Barclay *Argénis* című regénye erősen lerövidített és versbetéteit is elhagyó fordítását. Élete korábbi szakaszát nem ismerjük. Kazinczy Ferenc 1813-ban Báróczi Sándor (1735–1809) erdélyi származású bécsi testőr nevelőjét látja benne, és Döbrentei Gábornál érdeklődik – levélben – a személyéről: „Ismeri-e az Úr Boér Sándor Urat Ispánlakán, a mi Báróczink nevelőjét? Ez az úr mennyi idős? Van-e hivatalban? Ház-as-e? Argenisza nyomtatva van-e? s ha van, hol és mikor jelent meg? Mit írt még?”⁹

6 Mártonfi József Révai Miklósnak. Kolozsvár, 1794. május 8. In: Kerényi, 1987. 33.

7 Itt jegyezzük meg, hogy a korábban Erdélyben nevelősködött és ott folyóirat-alapítással, színházi pályázattal, továbbá tehetség gondozással is foglalkozó Döbrentei Gábor az esetlegesség és a gyatra művek fordítása ellen, illetve az igénytelen fordítások gyakorlatának megszüntetése céljából 1831-ben egy programértékű javaslattal állt elő. Világirodalmi drámacímjegyzéke a legsürgősebben magyarra fordítandó olasz, spanyol, német, angol, francia drámai művek – köztük akkora már klasszikus színpadi darabok – címét tartalmazta, olyanokét is, amelyekből már készült fordítás, de nem eléggé színvonalas. Az elkészült fordításokat kötetenként kívánta publikálni (ezek alkották aztán 1833-tól a pesti kiadású *Külföldi Játékszín* könyvsorozatot). Döbrentei Gábor tervezete, 1831. július 2. In: Kerényi, 1987. 155–161.

8 A könnyfakasztó komédia terminus fölöslegesen pejoratív Szántó Judit fordításában (nem elterjedt kifejezés). Vö. Simhandl, 1998. 127.

9 Kazinczy levele Döbrentei Gábornak. 1813. december 27. In: Kazinczy, 1901. 162.

Benkő József *Transilvániájából* annyit tudunk meg Ispánlakáról, hogy a Sárközi család birtoka a Bárócziakra szállt, Kazinczy *Pandektái* arra utalnak, hogy Báróczi Sándor gyermektelenül elhalt nőtestvérétől örökölte Boér a birtokot. Tudjuk, hogy Mikes anyja, Torma Éva férje halála után egy Boér nevű katolikus nemeshez ment férjhez, aki krasznai főispáni hivatalt viselt (ennek fia, József báróságot szerzett és nevét Huszárra változtatta). Ha ezzel a Boér családdal állt rokonságban Kövesdi Boér Sándor, nem csoda, hogy közelebbi ismeretei voltak a Rákóczi-emigrációról és magáról Mikes Kelemenről.

A kolozsvári magyar színház ügyének híveként, sőt Wesselényi Miklós megbízottjaként a kolozsvári színháznak is rövid ideig művészeti vezetője volt; egyébként a hagyomány az erdélyi Főkormányshély tisztségviselőjeként tartja számon.¹⁰ 1823-ban, szintén Ispánlakáról a kolozsvári színház egyévi bérlésére pályázatot nyújtott be, pályázata azonban nem nyerte el az országgyűlés által kiküldött színházi bizottság tetszését.¹¹

Boér neve mint fordítóé színlapon is szerepel.¹² 1792–1793-ban Barcsay Lászlóval *Erdélyi játékos gyűjtemény* címmel drámafordításokat adnak ki (sajnos a vállalkozás a negyedik füzet után abbamaradt). Boért az *Intelligenzblatt der Allgemeinen Literatur-Zeitung* a magyar drámairodalomra vonatkozó 1794-es közleményében mint fordítót és drámaantológia közreadóját említi.¹³ Ő maga igazgatói funkciójára is utal: „egy darabig, a felsőbbek tetszéséből a Kolozsváriaknak Directorok voltam” – írja *Nemzeti Darabjai* Ispánlakán keltezett előszavában.¹⁴

1795-ben válik meg a kolozsvári társulattól. Drámai antológiája egyik része 1814-re készül el. Döbrentei Gábor, aki a Gyulai családnál évekig volt nevelő és az erdélyi magyar írókról, a kolozsvári irodalmi jellegű eseményekről, a magyar színház történéseiről rendszeresen tájékoztatta Kazinczyt, fenntartásokkal nyilatkozott Boérról Bölöni Farkas Sándornak.¹⁵ Bayer József dráma- és színháztörténész, aki Boér színházi szerzői munkásságát elsőként foglalta össze, fordulatnak tekinti a magyar színháztörténetben az 1820-as évek második felét, ezen belül az 1827-ben

10 Boér Sándor nevét a Gubernium munkatársait tartalmazó jegyzékben Ferenczi Zoltán kereste – sikertelenül. A Boér-életrajz részletesebb vizsgálata a jelen tanulmánynak nem tárgya.

11 A színház bérléséért felajánlott egy összeget, de feltételekhez kötötte: hogy három évre veheti bérbe a színházat, a bért két részletben fizetheti és utólag, ha meghalna a király, és emiatt nem tarthatnak előadásokat, arra az évre nem fizet bért, továbbá hogy idegen társulat nem kap játékindégyt, és a színészek (a „játóság személyek”) panaszeit a bizottság nem veszi figyelembe. (Végül Káli Nagy Lázár pályázatát fogadta el a színházi bizottság.)

12 Vö. Enyedi, 1972. 121–122.

13 A lap áttekintő tanulmányt közöl a magyar színházi irodalomról, beleértve a fordításokat is. Vö. Ungarische Literatur. Zweite Nachricht. Literatur der dramatischen Dichtkunst. In: *Intelligenzblatt der Allgemeinen Literatur-Zeitung*, 149. 1794. október. 1237.

14 A kézirat nem oldalszámozott.

15 „A mult héten beállt hozzám Boer Sándor. Még most is haragszik, hogy rossz verseit fel nem vevém. Azt mondja, tudósitanom kellett volna ötlet is, az Erd. Muzzeum megindítása felől. Erdélyinek nevezém, a folyó-írást, s Erdélyi Munka nincs benne. Ő adhatott volna eleget. Az 1sten mentsen az ő adományaitól. Recenziójában, mellyet nálam hagyta, még több lesz bizonyosan, de még nem olvastam el, mert Hósi Énekeim tisztázásához fogtam.” Kolozsvár, 1817. január 12. In: Döbrentei, 1943. 89–90.

Erdélyi Dal- és Színjátszó Társaság vállalkozását: Magyarországra indulását.¹⁶ Lehet, hogy ezzel áll összefüggésben az erdélyi visszavonultságban élő Boér Sándor neki-bátorodása, magyarországi lapokban való „megszólalása”:

„Csak nálam is szinte negyven írás-darab
Hever nyomtatatlan, bészárva, mint a' rab,
Többnyire Nemzeti jeles történetek,
Közzül, nagy munkával játékokká lettek.”¹⁷

1827-ben közreadja a *Felső Magyar Országi Minervában* a fenti sorokat is tartalmazó verset; a *Tudományos Gyűjteményben* pedig *Jelentést* tesz közzé Boér Sándor,¹⁸ ez utóbbi által felajánlja drámakéziratait a magyarországi könyvkiadóknak. Jelentkezését azzal indokolja, hogy az erdélyi mostoha kiadói állapotok nem teszik lehetővé egy történelmi drámasorozat publikálását. Kijelenti, hogy fordításait nem számolva 32 kiadandó színdarabja (hogy az ő terminusát használjuk: Eredeti Nemzeti Darabja) van. Címet, tematikát és történelmi forrást egyaránt közöl az egyes művekről. Az első 24 műről a következőt adja tudtul: „Ezek a Játékok igen régen készültek, egymás után rendre, melyek 8 kötetekre osztva, és egybekötve is vagynak. (...) A különös tiszteletben volt régi, Hunyadi, Zápolya, Nádasdi, Báthori, Rákóczi, Bethlen, Zrínyi, Kemény, Rédei, Eszterházi, Bartsai, Apafi és más nagy fők, most újra tündökölnék az én játékaikban.” Nem mulasztja el, hogy a színpadi erkölcsi példákra (követésre, illetve elrettentésre) külön felhívja a figyelmet. Azt, hogy darabjai könnyen érthetők legyenek, és kis létszámú társulatok által is előadhatók, két fő célként közli a *Jelentésben*.

A felsorolt darabok legnagyobb részének cselekménye Erdély történetére vonatkozik, és háromtól eltekintve tárgyuk a magyar történelem. Forrásait is megnevezi: a Bethlen család levéltára, Bonfini, Bethlen Farkas *Históriája*, Bethlen Miklós *Önéletírása*, Cserey Mihály kéziratos feljegyzései, Martin Felmer, illetve Michael Lebrecht „Históriái”, a Német Magazin [értsd: Deutsches Magazin], továbbá Gyöngösi István *Márssal társolkodó murányi Vénusa*, Mikes Kelemen levelei. Írott forrásokból színpadi játékot kreál tehát Boér, akinek munkásságát a hivatásos magyar színjátszás eredetét tárgyalók többnyire figyelmen kívül hagyják. Nem példa nélkül való az, hogy regényből, fikciós prózából drámai művet alakítanak; Soós Márton például Dugonics András *Etelkájából* írt színpadi művet (nem kért hozzá engedélyt a szerzőtől). A honi nyelven (*lingua vernacula*) létrehozott érzelmes olvasmányok és színpadi előadások csaknem egyszerre teremtettek divatos elfoglaltságot az újkori Európában.

¹⁶ Bayer, 1887. 750

¹⁷ Boér, 1827c. 1223.

¹⁸ E *Jelentés* alatt szerzői neve előtt nem jelenik meg a máskor használatos K. névformula. Bóér, 1827b.

Olvasható, eljátszható (lehetett volna)

Boér színpadra szánt műveit – köztük a *Bonnévált* is – Bayer József tanulmánya után több mint száz esztendővel Bartha Katalin Ágnes ismertette meg a tudományos közönséggel egyetemi szakdolgozata (2000), majd publikációi révén. Így értékeli az elfeledett szerző nyilvánosságkeresését: „A magyar történelmet közérdekűnek tekinti. Olvasói, nézői megértésére számít, tudván, hogy a nagyközönség elvárásait elégíti ki azáltal, hogy darabjaiban a múlt jeles történeteit láthatják, olvashatják. Noha színházi szempontokat is szem előtt tart, játékaikat az olvasóknak is ajánlja.”¹⁹ Bartha Katalin Ágnes úgy véli tehát, hogy a vizsgált időszakban legalább olyan jelentős volt a (dráma)olvasás szokása, mint a színi előadások látogatása. Eszerint Boér a dráma hozzáférhetőségét tartotta a legfontosabbnak, de igényesen dolgozott. A cenzúrát is szem előtt tartva a dráma és a színházi előadás építő (korabeli szóval *épületes*), tehát erkölcsnevelő jellegét hangsúlyozta. Így adja meg a *Bonnévált* műfaját maga a szerző: „Magyar és török történetekből készült érzékenyjáték.” (A darab további lehetséges forrásaira alább kitérünk.)

A történelem iránti érdeklődés a deákoskola és a jezsuita színjátszás öröksége lehetne, csak hogy itt az Európa több színházában divatba jött *saját történelem* megjelenítéséről van szó (vagy az egyetemes történelemről, de honi nyelven).²⁰ A magyar színház történet jelentős pillanata az első drámapályázat, az *Erdélyi Múzeum* folyóiratban 1814-ben Döbrentei Gábor által közzétett, *Eredetiség, s jutalomtétel* című felhívás, amely drámaelméleti és színház-szociológiai szempontokat is felvetve magyar történeti tárgyú színművek megírását szorgalmazza. Ma már tudjuk: ennek a felhívásnak köszönhető Katona József *Bánk bánja*, Bolyai Farkas II. *Mohamedje*, Berzsenyi Dániel töredékben maradt darabja, *A somogyi Kupa*. Nem lehet véletlen, hogy Boér kéziratos, történelmi tárgyú drámákat tartalmazó kötete az 1814-es évszámot viseli. Nem tudunk arról, hogy műveivel a bírálóbizottság (Döbrentei csapata, a háttérben Kazinczy Ferencsel) foglalkozott volna.

Ferenczi Zoltán értékelt Boér Sándor gyors drámaszerzői reakcióit: 1793-re teszi az erdélyi író első drámáinak keletkezését. Tény, hogy Boér Sándor már 1794-ben Bethlen Elekkel együtt 80 nyomtatott színművet hozat Erdélybe fordítás céljából.²¹ Ezek szerint nem csak írt: más formákban is, érdemben támogatta a színiügyet. A nyomtatott drámák fent említett meghozatása Boérnak ahhoz a tervéhez tartozhat, amely nagy mennyiségű fordításműnek a magyar színjátszás céljaira való bocsátására vonatkozik. Az írónak 1793-ban Bartsay László a munkatársa, terveik szerint évente fordítanak és ki is adnak meghatározott számú (negyedévente 6,

19 „Nagyméretű vállalkozása, amely nem akar kevesebbet, mint dramatizálni a magyar történelmet, több mint harminckét történeti érzékenyjátékot eredményez! Előadásukról azonban nem tudunk” – summázza Bartha Katalin Ágnes a K. Boér-kutatások helyzetét. Bartha, 2003.

20 Bécsben a francia komédiások, Párizsban az olaszok (és operajátszásuk) ellen indult tervszerű kulturpolitikai támadás a 18. században.

21 „Én és Boér, csak fordítók legyünk, valami 80 darabot ketten hozattunk, s ha fordítók találkoznak ottan Vásárhelyt, jó szívvel küldünk eleget, magunknak is kiválasztottunk 8-9 hónapra való munkát. Ezt a dolgot is méltóztassék szívére venni a Méltóságos úrnak. Tudósítását erről is elvárja B. E.” Bethlen Elek gróf Aranka Györgynek. Kolozsvár, 1793. március 13. In: Kerényi, 1987. 27.

évente 24) magyar nyelvű darabot. A *Bonnévál* szerzőjének három fordítása jelenik meg e sajnálatosan rövid életű *Erdélyi játékos gyűjtemény* kiadói vállalkozásban; August Friedrich Ferdinand von Kotzebue, Friedrich Ludwig Schröder és Friedrich Justin Bertuch egy-egy művét fordítja – állítása szerint szabadon, bár a kutatók szerint a fordítópárosból éppen ő az, aki inkább ragaszkodik az eredeti művek szövegéhez.²² Ferenczi Zoltán, az erdélyi színháztörténet klasszikusa Boér rögtönzéseit és anakronizmusait a gyors munkával mentegeti, egyszersmind elismeri e művek színházszerűségét és tudós háttérét.²³ Boér Sándor színpadon bemutatott sikereiből darabjai továbbá az *Elfridé* és *Az óbester*; mindkettőnek külföldi mű a forrása.

A magyar történelmi tárgyú, színpadra került (értelemszerűen magyar nyelvű) tragédiák sorában Ferenczi Zoltán szerint Boéré az első, éspedig *IV. László* című darabja révén, amelyet a fiatal kolozsvári magyar társulat 1793. március 3-án mutatott be. Az *Erdélyi játékos gyűjtemény* drámaantológiába azonban nem kerültek be Boér Sándor magyar történelmi tárgyú darabjai. Kéziratban maradt a *Gróf Bonnévál* vagyis az *idegenek Konstancinápolyban is*,²⁴ korabeli előadásáról sem tudunk.

A színpadi mese

„...a játékszínbe nemcsak azért kell menni, kivált az ifjúságnak, hogy ott vagy kacagjon, vagy sírjon, hanem azért is, hogy tanuljon valamit” – vallotta a *Gróf Bonnévál* szerzője. Lássuk az épületes célú, színpadi történelemleckét, a darab szüzséjét.

Mikes Kelemen baráti hangnemben beszélget urával, II. Rákóczi Ferencsel Konstancinápolyban, ahová Rodostóból rándultak be a magyar „számkivetettek”. Közben megtudjuk, hogy Kőszeghi (Kőszeghy) Zsuzsánna²⁵ megözvegyült, de Mikes házassági ajánlatát a kölcsönös szimpátia ellenére sem fogadja el. látogató érkezik, a francia Bonnévál gróf,²⁶ aki a Habsburg-sereg tisztje volt, most pedig a szultán-nál²⁷ keresi katonaszerencséjét, vállalva a „törökké levést”. Rákóczival folytatott

22 A következő műveiről van szó: *A formentérai remete. Érzékenyjáték*, 2 felvonás, Kotzebue után szabadon, az erdélyi játszószínházhoz alkalmazva (ugyanis elhagyta a tömegjeleneteket és a látványosságokat); *Ki légyen ő? Vígjáték*, 3 felvonás Schröder után szabadon; *Elfridé, vagyis a szépség áldozattjai*. Szomorújáték, 3 felvonás szabadon németből Bertuchtól. Eredeti darabjai: *Negyedik László*. Nemzeti szomorújáték, 3 felvonás; *Az óbester, vagyis a hívség jutalma*. Érzékenyjáték, 5 felvonás; *A nemes jóltevő*. Érzékenyjáték, 1 felvonás. Itt is megjegyezzük, hogy Boér fordítói munkássága nem drámákkal, hanem John Barclay *Argénisével*, egy, a korban népszerű regény (nagyon megrövidített szövegének) magyar nyelvre való átültetésével kezdődik (kiadva: Kolozsvár, 1792).

23 „A történelem iránt pedig érzéke és tisztelete jóval nagyobb, mint pl. Dugonicsnak, ha írói ereje s kivált gyakorlata kevesebb is. De aztán Dugonicsban a mi jó van, átdolgozásai eredetiben (!) mind megtalálható; Boér jól-rosszul maga invenial s mikor a történelemben tragicumot keres, jóval előbb áll, mint kora bármely drámaírója s jó úton halad, midőn azt hiszi, hogy a történelmi tragoediákhoz a történelem tanulmánya szükséges és Bonfiniust s a korban nagyhírű Pálmát forgatja.” Ferenczi, 1890. 376.

24 A *Nemzeti Darabok* című kézirat négy kötetét a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium könyvtára őrzi, ahová gróf Mikó Imre 19. századi könyvadományával került.

25 A rodostói Kőszeghy családról lásd folyóiratunkban: Saïh-Tóth, 2020.

26 Claude-Alexandre de Bonneval (1675–1747): francia kalandor és renegát oszmán pasa. Nevéhez fűződik a török tűzérség újjászervezése. Életéhez lásd: Benedikt, 1959; Vandal, 1885.

27 III. Ahmed (1673–1736): oszmán uralkodó 1703-tól 1730-ig.

beszélgetéséből megismerjük élettörténetét, és az ő kérdéseire Rákóczi is összefoglalja az általa vezetett függetlenségi harcok óta eltelt idő történéseit. Bonnévál a szultánhoz készül kihallgatásra (új identitása: Ahmed aga). A szultán hadviselési tervei miatt Szkutariban tartózkodik, az elégedetlen janicsárok Patrona²⁸ vezetésével közben a fővárosban fellázadnak; a fővezérrel, a kapudán pasával és a muftival maguk akarnak leszámolni. Rákóczit jó ismerőse, Romanzov²⁹ orosz követ keresi fel, majd megérkezik Rákóczi György³⁰ is – akit apja mint csecsemőt látott utoljára –, sőt a fejedelem a másik fiáról, Józsefről³¹ is jó hírt kap. A szultán visszatér a palotába, elfogadja Bonnévál ajánlatát, hogy az emigráns magyar kolónia katonái segítségével verjék le a lázadást. Ez sikeresen megtörténik, Ibrahimot és a kapudán pasát könyörületből csak azok öngyilkossága után adják ki az elégedetleneknek; a muftit megvédi a szultán: kiszökteti a városból. Bonnévál és egykori menyasszonya (a szultán rabnője) egymásra találnak, Kőszeghy Zsuzsánna Lengyelországba készül, a szultán átadja a trónt unokaöccsének, Mohumednek (vagyis I. Mahmudnak),³² ez pártfogásáról biztosítja a fejedelmet, Rákóczi pedig mint felvilágosult uralkodó ad neki tanácsokat. Az elküldött főpapot is vissza lehet hívni. Borúra derű – mondhatjuk a színpadi fordulatokra vonatkozó, korabeli szólással.

A drámai mű

A színházpártoló erdélyi hivatalnok kéziratos drámái sorában tehát egy olyan is található, amelynek színhelye Konstantinápoly, szereplői pedig II. Rákóczi Ferenc és az emigrációban mellette maradt magyarok, továbbá a török Portához kapcsolódó török, orosz, francia személyek. Az ekkoriban az egzotikum tárgykörébe sorolt kultúrákat szembeesítő színpadi mese történelmi alapjáról, a Patrona Halil vezette janicsárlázadásról az időszakai sajtó korabeli európai termékeit figyelemmel kísérő – értelemszerűen több nyelven értő – művelt olvasó akár a *Gespräche in dem Reiche derer Todten* (Beszélgetések a holtak birodalmában) című időszakai kiadványból,³³

28 Patrona Halil (1690 k. – 1730): albán származású janicsár, az 1730-as janicsárlázadás vezetője.

29 Itt valószínűleg Alekszandr Ivanovics Rumjancev-ről (1677 vagy 1680–1749), I. (Nagy) Péter cár diplomatajáról van szó. Rumjancev Anna Ivanovna cárnő uralkodása alatt kegyvesztetté vált, és csak 1735-től alkalmazták ismét. 1740-től volt konstantinápolyi orosz követ. Így a szerző licenciából helyezte e történelmi személyiséget az 1730-ban játszódó színdarab szereplői közé.

30 Rákóczi György (1701–1756): II. Rákóczi Ferenc fia, Rákóczi József öccse.

31 Rákóczi József (1700–1738): II. Rákóczi Ferenc nagyobbik fia.

32 I. Mahmud (1696–1754): oszmán uralkodó 1730-tól 1754-ig.

33 A *Gespräche in dem Reiche derer Todten* 1737-es, lipcsei nyomdahelyű beszélgetésben Ibrahim nagyvezír a Choram nevű nagymogullal társalog, az 1738-as, Frankfurt am Main-iban III. Ahmed, a Patrona vezette lázadásig uralkodó török szultán egy Belgrádnál kivégzett német főtisztvel vitatja meg a világ dolgait. Az 1718 és 1739 között megjelent, politikai elemzőként is értékelhető írásokat közlő népszerű lap kiadója David Fassmann volt.

vagy egy korabeli oszmán krónika francia nyelvű fordításából³⁴ is tudomást szerezhetett, továbbá az Európa-szerte népszerű Bonneval-életrajzok sorából.³⁵

A melodramatikusan bővelkedő, a „keleti festőiség” divatját is finom érzékkel kihasználó, historizáló mesét még jobban érthették volna azok, akik a Kultsár István³⁶ által 1794-ben publikált *Törökországi levelek*et olvasták.³⁷ Meglepően kevés adatunk van azonban a leveleskönyv korabeli olvasásáról. A könyvből inspirálódott színmű sem lett ismertté. A kéziratban való olvasás, sőt a színházi célokra való másolás-másoltatás a 18–19. század fordulóján még bevett szokás volt, de nincs adatunk arról, hogy a Kolozsvárról a Fehér megyei Ispánlakára visszavonult Boér Sándor e művét olvasta volna a korban valaki.

A mű „veleje a Mikes leveleiből vevődött, és történt 1730 tájba” – írja 1827-ben Boér Sándor a darabról. A mű kéziratán pedig ez szerepel: „A játék története 1730 tájba estenek Konstancinápolyba, a Mikes Kelemen levelei szerint.” (Mikes pedig ezt írja, mert ők maguk nem érzékelték a felfordulást: „mint ha csak álom lett volna a rebellio”). Bizonyára nem csak e leveleskönyv szolgált a dráma történetipolitikai utalásai alapjául. A szerző megadja pontosan a játék idejét. Megadja a színhelyet: ez a török császárság fővárosa; ezen belül két színhelyen játszódik a történet: a magyarok szálláshelyén és a török császár palotájában.

Van ugyanakkor a műnek egy erősen metaforikus olvasata is, ennek is felleljük forrását Mikesnél, a *Törökországi levelek*ben: „A Porta nem régen csinált a császárral hús vagy huszonnégy esztendeig tartó békességet huszonnégy kőfallal rekesztették bé tehát utunkot Erdély felé” (Rodostó, 1720. november 18.). A *Gróf Bonnévalban* ez így alakul: „Bonnéval: ...akkor én is az Eugénius táboránál lévén, jól megverők a törököket. Belgrádot is megvevők, és a szultánt huszonnégy esztendőre való békességcsinálásra szorítók. Rákóczi: Mellyel huszonnégy kőfalak emelődtek fel közöttem és hazám között. Itt kell laknom minden kinézés és reménység nélkül, csupán tápláltatásunkat látva.”

A négy felvonásban elhangzó beszélgetések, a történet „jövés-menései”, érzelmi és cselekményfordulatai egy városban (Konstancinápolyban), bár négy színhelyen zajlanak, mégpedig a hétköznapi és a (fiktív) reprezentáció két terében: Rákóczinál, illetőleg a török császári palotában. Vannak azonban virtuális színhelyek is, amelyekre a társalgásban utalnak: Zágon, Bécs, Velence, Párizs, Üszküdar, Moszkva, Utrecht. Patrona lázadásának híre már a darab első jelenetében felbukkan: „...a belső városba pártütés kezdődött” – mondja Rákóczinak Mikes Kelemen. E drámai mesében magyarok mentik meg – a francia kalandor katonai irányításával – a szeráj népét és magát a török szultánt! Anyagilag csak a darab mesés végén

34 A névtelen szerző munkája 1731-ben jelent meg Marseille-ben (*Traduction*, 1731). A mű valószínűleg kéziratot másolatok formájában is terjedt, sőt eljutott Magyarországra is. Legalábbis erre enged következtetni, hogy egy példánya megtalálható a Batthyány-Strattmann család könyvtárának az Iparművészeti Múzeum könyvtárában őrzött állományában (jelzete: 62.851). Tóth Ferenc szíves közlése.

35 Bonneval, 1738a. Lásd még: Bonneval, 1837–1840; Bonneval, 1738b; Bonneval, 1838c.

36 Kultsár István (1760–1828): író, szerkesztő, kiadó és színházigazgató.

37 A Rodostóból nagy valószínűséggel Franciaországon keresztül Magyarországra került Mikes-kézirat Szombathelyen jelent meg Kultsár István gondozásában. A kézirat történetéről újabban lásd: Tóth, 2016.

válík megnyugtatóvá a helyzetük az új szultán ígérete révén. Mintha azonban az 1730-ban véget ért *lâle devri* (tulipánkorszak) a II. Rákóczi Ferenc környezetében élő magyar kolónia számára kevésbé jelentett volna reményvirágzást.

Katonai szempontból is átgondolt az egy napba sűrített cselekmény: a helyzetmentő hadicsel, a magyar és orosz összefogás a rajtaütés megszervezésében, valamint a török módszer a törbe csalás formájában gyors sikerhez vezetett az idegenből lett török sereg, a janicsárok ellen. A szerzőnek még arra is van gondja, hogy szereplői által a tudomásunkra hozza a szemben álló felek közti emberarányt: háromszáz levágott orrú, felbőszült janicsárt győzött le négyszáz magyar legény. Egyébként a fellázadt janicsárokat bizonyára az 1698-as, nagy megtorlással végződött sztrelec felkelés miatt a cári gyalogos hadsereghez hasonlítja. Klement János Mihály³⁸ hűtlenségének, a régi és az új francia uralkodóval való kapcsolat történetének, a Rákóczi gyermekek bécsi árvaságának emlegetése mintegy harminc esztendő eseményeit eleveníti meg a képzelet színpadán, így aztán a színpadra tervezett, megjelenítendő egy nap a képzeletben jóval huzamosabb időt jelent.

A hatalmi viszonyok mérlegelése és konfliktusa a kor színházszemlélete szerint nem vezet sikerre. A színházban, ahol a politikai szerencse hol ennek, hol annak az uralkodónak kedvez, hogy a nézőtér női tagjai ne búsuljanak, az egymástól elszakított szerelmesek, vagyis Bonnévál-Ahmed és a kalózok által elrabolt szerelme, Károlina-Zénoma, amúgy Heliódórosz *Sorsüldözött szerelmesei* módjára, látványosan egymásra találhatnak.

Dramatis personae

A szerző tizenöt szereplőt („személyt”) sorol fel, bár egyszerre csak néhányan vannak a színen, hogy kisebb társulat is előadhassa a darabot: „III. Ahmet török császár és Mohumed herceg; ennek testvérbátyja gyermeke; Ibraim basa nagyvezér, a császár veje; Csori basa, Ahmet kisebb vezére; Gróf Bonnévál Sándor, volt nemes generális; 2dik Rákóczi Ferenc, volt erdélyi törvénytelen fejedelem, számkivettette Törökországba; Mikes Kelemen ennek kamarása, vagy belső tisztje; Gróf Románzov, muszka generális, konstancinápolyi követ; György, egy esméretlen ifjú; Kőszegi Zsuzsánna, a számkivettetésben meghalálozott gróf Bercsényinek ifjú özvegye; Zénoma, az Ahmet császár rableánya; Háleb, egy jancsár tiszt; 4 török udvarfiak.” Csori basa, Haleb és Zénoma kivételével a darab szereplői – ha drámabeli cselekedeteik fiktívek is – a történelemben név szerint azonosítható személyek.

A Habsburg-korban a császári család (úgy is mint magyar királyi család) egyes tagjait illetni tudni megnevezni. Ezt a tudást népszerűsítették a hivatalos közlemények. A magyar történelem más jeles családjai megismertetésére a 19. századi tudományosság és művészet tesz (alternatív) kísérleteket.³⁹ A családi viszonylatokra a nőkre és gyermekekre figyelemmel utaltak. Ebben az esetben történelmi családok,

38 Klement János Mihály (1669–1720): Rákóczi diplomatája, kalandor. Életéről lásd: Köpeczi, 2000.

39 Lásd például a Hunyadi vagy a Zrínyi család (és története) iránti érdeklődést a 19. század első felében.

a közelmúlt politikájában jelentős szerepet játszó személyek neve fordul elő olvasmányban, egyszersmind színpadra szánt szövegben. És a történelem valós, bár politikailag vitatott pályát befutott szereplői a nyilvánosság elé szánt mesében akkor is újdonságnak számítanak a magyar kultúrában, ha szerepeltetésük korabeli erkölcsnemesítő magyarázatot kap. Drámái kiadásra ajánlásakor 1827-ben Boér kiemelte, hogy kevés az olyan mű, amely érdekes, de nem tanítja rossz erkölcsre a kisasszonyokat (Voltaire ifjúkori munkáját, az *Oedipe*-et említi egyetlen kivételként). A *Bonnévál*ban a női szereplőket egy tisztas özvegy (Kőszeghy Zsuzsánna) képviseli és egy, a szerájából visszanyert európai menyasszony, Zénoma, aki Ahmet császár rableányából lesz Bonnévál feleségévé. Mindketten igen határozott és hűségesek személyek. Szó van még a fejedelem édesanyjáról és ekkor már Párizsban elhunyt feleségéről.

Dráma és történelem

Maga K. Boér Sándor állítja, hogy drámai műve Mikes leveleiből készült. A párbeszédet és aforizmákat problémamentes festői tablósorozattá rendező darab azonban a szerző szélesebb körű tájékozottságáról tanúskodik. Feltételezésünk szerint mint a Guberniumhoz közel álló személy, akire rá merete bízni egy színház intézményi megszervezését az erdélyi országgyűlés, tudással és politikai fogékonysággal is rendelkezett. Nem próbált verses formát adni a történelmi drámának, bár ezzel ambiciózus magyar szerzők, mint a nála kevéssel fiatalabb Kisfaludy Károly vagy Vörösmarty Mihály nemegyszer kísérleteztek.

A drámai művek elsősorban művészi alkotásként vizsgálándók. E helyt azonban, ha már maga a szerző is hangsúlyozta, hogy a történelem volt a forrása, kísérletet teszünk a lehetséges forrásművek közül néhány megnevezésére. Mivel Boér Sándor könyvtárát nem ismerjük, olyan katalógusokra kell figyelniük, amelyek korabeli könyv- és kéziratgyűjteményekről készültek. Aranka György – Boér kortársa és az erdélyi országgyűlésben rendszeres bizottság felelőse, valamint a színházi ügyekre is kitekintő Erdélyi Nyelvművelő Társaság titkára – arra törekedett, hogy a társaság számára az erdélyi magyarság történetét illető műveket összegyűjttesse, lemásoltassa. Jelentős gyűjteménye részben maradt fenn, de több katalógusa is létezik. Itt olvashatók a következő tételek:⁴⁰ „Rákotzi Ferentz beszéde s Imádsága; Mahumed Basának Rákotzi Györgyhez valo Levele; Ifjabb Rákotzi Györgyhez a’ Portától egy Levél; A’ Szathmári békesség; a’ Tököli Athnáméja, mellette a Pontok – 1657; Lubomirszki Rákóczihoz – mellette a’ pontok;”⁴¹ Békességről valo tracta frantziául Roi Császár és Prussus király közt; Copia instrumenti Turcici cum Moschovia;”⁴² 2ik Rákótzai levele Kendefi Mihályhoz Passualissa és Cossioja mindenik Origi-

40 Vö. Dávid, 2013. 215. Ebben az esetben a források írásmódján nem változtattunk.

41 Uo. 222.

42 Uo. 226.

nal;⁴³ Rodosto Mikes Kelemen levelei;⁴⁴ Törökország története Moldvai fejedelem Kántémir által.⁴⁵

A kéziratgyűjtemény egyes tételei azt bizonyítják, hogy az Aranka György által felügyelt akadémiai típusú erdélyi magyar társaság, amelynek rendszeres gyűléseiről a jegyzőkönyvek is fennmaradtak,⁴⁶ érdeklődött Erdély és Magyarország politikatörténete, a magyarság és Törökország viszonyának alakulása és II. Rákóczi Ferenc élete és politikai pályafutása iránt, sőt Mikes Leveleskönyvét is megszerezték vagy lemásoltatták a gyűjtemény számára. Annyit megállapíthatunk, hogy Aranka György és Boér Sándor ismerte egymást.⁴⁷ Aranka is kísérletezett színdarabfordítás-sal. A darab történelmi forrásait keresve vizsgálhatnók a 18. század végi könyvtárjegyzékeket és az időszaki kiadványok hirdetményeit is. Tény, hogy Decsy Sámuel *Osmanográfiája* ismert, sőt népszerű olvasmány volt a 19. század végén, és általában a török téma iránt lelkesedtek a korban mind az olvasók, mind a színi előadók kedvelői.

Milyen „bujdosó fejedelmet” mutat K. Boér darabja? Elsősorban olvasó, sőt emiatt nem elég gyakorlatias személyt. („Mikes: Fejedelemséged itt is úgy, mint ott, csak benn ül, és vagy ír, vagy olvas. Ezek miatt nem figyelmezhetsz a külső dolgokra.”)⁴⁸ Rákóczi követi a nemzetközi eseményeket, és jelzi, hogy szenved a politikai kiszolgáltatottságtól. Az utrechti béke megkötését is megbántottan emlegeti (nem hívták meg a tanácskozáásra). A dráma szövege a megjelenített személyek (török adminisztráció, külföldiek, katonák, rabok) mellett utal a magyar történelem és az európai politika korábbi és kortárs szereplőire, például Klement János Mihályra, Rákóczi fejedelem hűtlen bizalmas emberére („Bezzeg Bertsényi nem bánt olyan hitetlenül véllem mint a gyalázatos titoknokom Klément.”), de a nagypolitika egyes mozzanataira is, sugallva, hogy érdekek és családi kapcsolatok hálózata van minden esemény mögött. Ez a Rákóczi számot vetett politikai kiszolgáltatottságával. Másrészt azonban mintha a szerző kompromittálni is kívánná a fejedelmet, amikor politikai játszmák emlékét idézteti vele (beszélgetése Romanzovval, lásd a mellékletet). A történelmi utalások segítenek a színmű datálásában is.⁴⁹

A címszereplő II. Rákóczi Ferenchez hasonlóan befogadott személy Törökországban. Bonneval valóban volt francia katona és Savoyai Jenő császári herceg tisztje is, mielőtt az Oszmán Birodalom hadserege átszervezőjeként karriert futott volna be. A gróf – le comte Bonneval, törökül Humbaracı Ahmed Paşa – francia katonaként kezdte, aztán az osztrák hadseregben sem találta meg számításait (részben a társadalmi elvárásokkal ellenkező modora miatt), Velencén keresztül Török-

43 Uo. 229.

44 Uo. 240.

45 Uo. 244.

46 Lásd: Jancsó, 1955.

47 Aranka György 1798-as levéllistáján egy 1794. május 4-én és egy 1796. december 8-án kelt Boér-levél jelzése olvasható, de a szövegük nincs meg sem eredetiben, sem Jancsó Elemér másolatában. Biró Annamária szíves közlése.

48 *Gróf Bonnéval*, I. felv. 1. jelenet.

49 Péter orosz cár fia, Sándor 1718-ban hunyt el (halála oka vitatott), tehát K. Boér e műve 1718 és 1827 között keletkezhetett.

országba szökött, muszlimmá lett, és – az európai tüzérségi ismereteket meghonosítva a török hadseregben – tisztként, sőt diplomataként sikeres pálya végén hunyt el Konstantinápolyban (1747). A francia–török diplomáciában számottevő személyről van szó, akinek ellentmondásos alakja számos népszerű olvasmány ihletője volt Európa-szerte a 18. században, majd később is. Ilyen álemlékírata a *Mémoires du comte de Bonneval*. Emlékírataiban Casanova is említi, Ligne herceg (1735–1814) könyvet szentel alakjának *Mémoire sur le Comte de Bonneval* címmel, de családtagjai és ismerősei nevében is születnek művek, története újabb történetek sokaságát hívja létre.⁵⁰

Lássuk a darabbeli Bonnévál bemutatkozását: „Bonnévál: Én eddig voltam gróf Bonnévál Sándor, a hatodik Károly császár és magyar király egyik generálisa. – most pedig egy új török vagyok. – (...) (*illő maga meghajtásával*) Ismérkedni akartam azzal a nagyságos férfiúval, akinek kuruc népe ellen Magyarországra harcoltam. –”

Ez utóbbi információt azonban magából Mikes Törökországi leveleiből nem vehette Boér Sándor. A *Biographie universelle ancienne et moderne* a magyar hadfiakkal kapcsolatba hozza Bonneval grófot (a turini csata eseményéhez kötve), aki a győzelemhez sajátos szerencse révén járult hozzá, alkalmat nyílt megmenteni testvérét, Bonneval márkit, akit a magyar gránátosok éppen akkor készültek elpusztítani.⁵¹

Mikes Kelemen bírálva emlegeti az „új törököt”; egyszer Bonvallként, egyszer pedig Bonnéválként említi. A *Törökországi levelekben* a dráma címadó személyének neve előfordul ugyan, de csak kétszer (rodostói keltezéssel): „ki nem veszem gróf Bonnévált, ha török is, mert az Isten meg nem engedi, hogy egy olyan hittől szakadt itt is előmenjen...” (1732. március 14.), illetve: „A fejedelem⁵² levelét vettem, gróf Bonválnak elküldötte a procuratioját, hogy amég ideérkezik, addig minden dolgát folytassa, és minden jószágát kezéhez vegye. (...) Bonvált pedig Bécsben, minke-előtte a hitet megtagadta volna, még gyenerálisságában üsmérte, akinek is a Portán, hála Istennek, igen kevés hitele vagyon” (1736. január 18.). Egyértelműen kiderül e sorokból, hogy a levélíró nem kedvelte a szóban forgó személyt. Ebben az esetben a drámaszerző érezhetően változtat a forrásszöveg értékrendjén. Boérnál Rákóczi-nak vannak gyengéi is, Bonneválnak („Bonnéválnak”) pedig erényei is.

Mondottuk, a *Törökországi levelek* címmel 1794-ben kiadott magyar levélgyűjtemény korabeli olvasásáról keveset tudunk. Bonneval fiktív emlékiratainak azonban volt 18. századi olvasójuk: a *Mémoires du Comte de Bonneval, ci-devant Général de l’Infanterie au service de Sa Majesté Impériale et catholique a présent dit Osman Bassa* című, londoni impresszumú könyvet 1738-ban kötetli be és látja el

50 Újabban egy rendkívül sikeres francia képregény is megőrzi nevét és egyre inkább mesei alakja emlékét.

51 „Il contribua au succès de cette victoire, et, par un singulier hasard, il eut le bonheur d’y sauver la vie à son frère, le marquis de Bonneval, près d’être massacré par des grenadiers hongrois.” In: *Biographie universelle*, 1812. 134.

52 Itt a fejedelem szó Rákóczi fiát, Józsefet jelenti.

címerével az erdélyi Josinczi Lajos.⁵³ 1737-től kezdve a fiktív életrajz német nyelvű változata is hozzáférhető volt.

A dráma cselekménye a *theatrum politicum* jegyében

Patrona lázadásának a *Törökországi levelek*ben kezdő napját is felleljük – az 1730. október 5-i és a november 27-i levélben –: szeptember 28. Mikesnél részletes leírását olvashatjuk a lázadásnak, a Portával folytatott tárgyalásoknak, a rebellisek megbüntetésének – vagyis csaknem két hónap történéseit. Ezeket Boér egyetlen napba tömöríti.

Az Oszmán-ház leszármazottja, I. Mahmud (1696–1754) 1730-ban lett szultán. A darabban Rákóczi uralkodási tanácsokat ad neki: senki ne kapjon hivatalt, ha nem tanult, és ennek érdekében létesítsenek nyomdákat, mert van ugyan egy (vajon Ibrahim Mütefferikára gondolt?), de az igen szigorú, másrészt egyetlen nyomda nem elegendő.

A nemzeti ébredések korában a lakosság etnikai sokféleségét a drámaszerző mint értéket fogalmazza meg. Felvilágosult uralkodónak bizonyult már a darabbeli Ahmet is – hasznosnak tartotta a külföldiek jelenlétét a fővárosban, fővezérét így okította: „Tanulni kell tőle, amit lehet. Nevezetesen Bonnéváltól, aki két királyoknál generáliskodott, meg kell a mi katonaságunkat is a hadi mesterségre taníttatni. Állandó szokásba kell ezt a Birodalmunkba hozni, és gyakorolni, hogy mi is úgy tüzeljünk, úgy ostromoljunk és olyan rendet tartsunk, mint az európai seregek.”⁵⁴ Mintha csak ennek az igénynek megvalósítása lenne az Ibrahim Mütefferika nyomdájában 1732-ben készült török nyelvű hadászati traktátus, amely európai módon egyszerre tárgyal politikai, geopolitikai és stratégiai kérdéseket.⁵⁵

A magyar–török együttműködés történetének pozitív mozzanataira utal az erdélyi drámaszerző; arra, hogy Törökország a magyarok menedékeként is szolgált az idők folyamán. Közben azok számára, akik a történelemben tájékozottabbak, a drámaszöveg utalásai akár a fekete humor kifejezőinek is bizonyulnak. Mohamed mondja: „Az édesanyád is, a ritka bátorságú Zrínyi Ilona a férjével, Tökölivel itt pártfogoltatott és tápláltatott. Régebben pedig az elkergettetett Zápolya Jánost egyenesen a muzulmán fegyver ültette volt vissza királyi székébe. Azután Zólyomi Miklós, az Apafi üldözése ide bujdosztatván, haláláig nálunk lakott.”⁵⁶

Amikor a darab címében Bonnévál grófot említi a szerző, az Európa-szerte népszerű olvasmány ismert kalandorára utal. A darabban a figura ellentmondásosságát némileg ellensúlyozza sikeres hadvezetői tette (a janicsárlázadás leverése) és szerelmi hűsége. A történelmi kutatások őt mint célratörő katonát és többnyire sikeres diplomatát mutatják. Tóth Ferenc François de Tott életrajzában róla is értekezik,

53 A későbbiekben a könyvtári helyét is megjelölte: Theca occid ord. Lib. 29 Br. Ludovici de Josincz 1764 I.N. Josinczi Lajosról lásd még: Bernhard, 2002. 70.

54 *Gróf Bonnévál*, I. felv. 6. jelenet.

55 A mű 1769-ben Reviczky Károly Imre fordításában franciául jelent meg Bécsben és Párizsban. Lásd: Tóth, 2018.

56 *Gróf Bonnévál*, IV. felv. 4. jelenet.

Tott elődjének tartja a török tüzéség európai minták szerinti kialakítását illetően, és Villeneuve márki, konstantinápolyi francia nagykövet levelére utalva jelentős szerepet tulajdonít neki (és Ibrahim efendinek, vagyis Ibrahim Mütefferikának) abban, hogy Rákóczi József a bujdosók vezéréként az Erdélyi Fejedelemség visszaállítására tett (tudjuk: sikertelen) kísérletet.⁵⁷ Erdélyben ennek a témakörnek korábban nagyobb visszhangja lett, több nemest gyanúsítottak a Rákóczi fiú törökpárti szervezkedésével való kapcsolattal, például széki Teleki Pál fiát, Teleki Ádámot (1703–1769).⁵⁸ Sajátos politikai érzékenységnek adta tanújelét a drámaíró, amikor – bár korábbra időzítve – orosz–török–erdélyi magyar diplomáciai közeledést ábrázolt az 1730-ban játszódnó Bonnévál-színhátékban (figyelmet érdemel ebben a vonatkozásban Romanzov megjelenése, viselkedése, mondandója).

Honfitársai közül ifj. Wesselényi Miklóshoz, Szatsvai Sándorhoz, Bolyai Farkashoz hasonlóan Boér Sándort is foglalkoztatta a tudás és a gazdasági fölemelkedés összefüggése. Drámáiból az derül ki, hogy sokat olvasott, történelmet és szépirodalmat is. Erdélyi kortársainál, tekintve nagyszámú drámafordítását, jobban tudhatott németül. A nemesség körébe tartozott, de véleménye a nemességről inkább kritikus volt. Munkájának didaktikus és nemzet történelmi célzata hangsúlyos, Lessing erkölcsnevelő drámakoncepciójával egybehangzó; kijelentett programja, hogy a múlt jeles személyiségeit érzékletes közelségbe kell hozni. Olyan drámákat írt, „amelyekben megjelennek sok hajdani hőseink, fejedelmeink, vezéreink, tanácsosaink, és ritka asszonyaink, akik régenten magokat világi pályafutások alatt dicsőségesen megkülönböztették”.⁵⁹ Érezhetően azonosul egyik-másik szereplőjével – bár csak egy-egy szentencia erejéig. A lemondott császár a felvilágosult monarcha filozófiáját közvetíti, amikor ezt tanácsolja unokaöccsének, Mohamednek, akinek átadta a trón: „szerezz abba [értsd: a nép szívében] világosodást és pallérozódást”.

Összegzés

Műveit K. Boér Sándor a magyar színtársulatok céljaira készítette. Kétszer is szorgalmazta kiadásukat (az *Erdélyi játékos gyűjtemény* révén 1793–1794-ben, majd 1827-ben). Az, amire Vörösmarty drámában, Arany elbeszélő költeményekben, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Jókai Mór történelmi regénysorozat formájában törekedett (egy összefüggő magyar történelmi narratíva megjelenítésére), K. Boér Sándor drámatermésében már formát nyert. Drámai munkássága a 19. század során feledésbe merült. A színházi hatás mibenlétét jól ismerte; a klasszicista tragédián már túl, a romantikus drámán még innen, női nézőkre és kevésbé iskolázott személyekre is számítva szerkesztette meg színpadi műveit, kerülve a kifejezés nyersségét,

57 „Rákóczi Bécsből megszökve 1736-ban az újabb török háború hírére Konstantinápolyba utazott. A kalandor Bonneval pasa rábeszélésére a magyar bujdosók vezéréként bekapcsolódott a konfliktusba, amelyetől az Erdélyi Fejedelemség visszaszerzését remélt.” Tóth, 2015. 38.

58 Vö. Egyed, 2018.

59 K. Boér: *Nemzeti Darabok* (bevezető).

ismerve a közönség meseigényét és bizonyára a lelki problémák, nehéz emberi szituációk iránti fogékonyságát is. Tájékozott volt a nagypolitika kérdéseiben. Emóciókra, tudásra-tanításra épül az a szövegtípus, amelyet művelt.

Egyik drámája a kuruc küzdelmek idején, egy másik török földön játszódik, és a színpadi közhelyek, fikciós elemek ellenére meglepően sok dokumentálható politikátörténeti összefüggést is közvetít. A Rákóczi vezette függetlenségi harc értelmét a *Bonnévál* dráma ismerős szereplői: Mikes Kelemen, illetőleg maga a fejedelem – mint keserű tanulságot megfogalmazva – már a darab első jelenetében erősen kétségbe vonják. A címben is megjelölt nevű gróftól kalandornak tekintette Mikes, Boér Sándor azonban pozitív vonásokkal is felruházta.

Különleges időszakban játszódik a történet, központja az 1730-as év: a konstantinápolyi janicsárlázadás időszaka. A Boér-dráma tézise, hogy a török császár belátja, nem ok nélküli tört ki a zendülés: rosszul bánt a néppel. Ezért mond le a trónról unokaöccse javára. Egy identitás-zsonglőr személy példáján pedig megismerjük a katonai-politikusi nemzetközi karrier lehetőségét: gróf Bonneval/Bonnévál franciából osztrák tisztté lett, a darabban török pasává „kezd lenni”. A közérdekű történetelemek mellett felcsillannak a személyes pillanatok: barátság, honvágy, vonzalom, de a korszak nagy kérdései is szóba kerülnek: a szabadság és a fogság, a műveltség szerepe, a nők helyzete, a vallási türelem, a társadalmi előítéletek, a hatalom és az etika viszonya, sőt az emberkereskedelem is.

Csak Mikes leveleit jelöli meg forrásként a *Bonnévál* szerzője. A párhuzamos olvasás lehetősége fennáll, hasonló egybevetést elvégzett Ferenczi Zoltán is Báróczi Sándor Jean François Marmontel *Laurette*-jéből magyarított novellája és Boér *Óbestere* között.⁶⁰ A *Törökországi levelek* azonban csak egy a darab alapjául szolgáló művek sorából. A színmű Ovidius-mottója intés a hírnévre vágyódókhoz: *Vive tibi, et longe nomina magna fuge*. A visszavonultság óvatos életfilozófiája kíván ez lenni, a darabban emlegetett Patrona-lázadás és a Rákóczi-szabadságharc politikai (nagy) céljai helyett. A szerző a társadalmi elégedetlenség ellenében írta darabját, vagy nagyon is tudta, milyen színpadra szánt mű nyerhet cenzori engedélyt. Happy endről van szó. A bujdosó fejedelem reménykedhet: megérkezett a fia, a neveltetése ellenére magyar érzelmű Györggyel való találkozásakor hírt kap a bécsi fogva tartóitól szintén megszökött másik fiáról is. Az egymástól elszakított, sorsüldözött szerelmesek csodaszzerűen egymásra lelnek a csata végére időzített, stílusos ajándékozási jelenetben. Megnyugszanak a kedélyek az utcán, az új császár felvilágosult uralkodónak bizonyul, a magyarok törökországi léte biztosított (az új császár vállalja anyagi és politikai védelmüket).

Klasszicista elvárásoknak is megfelel a darab, érvényesül benne az idő, a tér, a cselekmény egysége (pontosabban szólva: egységessége, koherenciája). A cselekmény történelmisége a részletekben (az emlékező mondatokat is beleértve), fiktív jellege a makrostruktúrában ragadható meg leginkább. A megnyugtató célzatú befejezés egyrészt a lekerekített, társalgásba oldott, néhol meseszerű történettel kapcsolatos (inkább nyereséget érzékelünk, mint veszteséget, béke lett,

60 Ferenczi, 1897. 283–286.

és magánéleti örömei tanúi lehetünk); másrészt még ilyen békeszerető, már-már biedermeier történelemábrázolásával sem sugall optimizmust. A mű szerzője szánja, bírálja, de tiszteli is a külföldön vergődő volt fejedelmet (vagyis annak emlékéképet): „Midőn a vitéz egyszersmind jószívű is, tanult is, hazaszerető is, emberbarát is, magát másnál többre nem becsülő is, akkor igazán méltó a nagy nevezetre.”⁶¹ Megfogalmazza benne idős korában a reformkor gondolkodóihoz közelítő ideálját. Jókai Mór hasonló tematikára épülő művei, a *Janicsárok végnapjai*, a *Halil Patrona*, a *fehér rózsza* 1854-ben jelentek meg. Boér Sándor műve fél évszázaddal korábbi. Koncepcióját, ironikus felhangjait, szkeptikus kiszólásait, politikai érzékenységét, történelemértelmező replikáit tekintve eredeti és tagadhatatlanul értékes alkotás. Méltó arra, hogy a nemzetközi Bonneval-irodalom része legyen. Kiadása a közeljövőben várható.

MELLÉKLET

K. Boér Sándor:

Bonnévál vagyis az idegenek Konstancinápolyban

(Részletek)

I. felvonás 2. jelenet

Bonnévál: Ide jöttem azért Törökországba, ahol örömmel fogadtak; muzulmán-ná lettem és Ahmetnek neveztettem. Most csinálják a köntösömet, melybe császáromnak udvarolni akarok. – Hanem már én is bátorkodom tudakozni, hogy fejedelemségedet mi hozhatta ide?

Rákótzai: Engemet is a kéntelenség. – Hallhatta, hogy Erdély nagyobb része vajdájának választott volt, mely méltóság mellett eleget harcoltam, hanem ritkán győzedelmesen. A párizsi udvar sokat biztatott, de keveset segített. Ezt látván az én kuruc fegyvereseim, hozzám való buzgóságok mindjárt gyengülni kezdett, azután egészen el is enyészett.

Bonnévál: Nem lehetett tovább táplálni benne?

Rákótzai: Nem, mert én egynéhány híveimmel Lengyelországba mentem volt telelni, és ezalatt a helyettem maradott fővezér hírem nélkül békeségre lépett. Úgy alája adta magát egész sereggemmel a magyar királynak, hogy a fegyvereiket mindnyájan letevék, és a kuruc háborúnak vége lett. Elküldették ugyan nékem a békeség pontjait aláírás végett,

– –

Bonnévál (belészól):

De talán héába?

⁶¹ Boér, 1827a. 55.

- Rákótzsi: Héába, mert nem tettem oda a nevemet. Olyan indulatba voltam, hogy semmi szövetkezésekkel nem gondoltam, és mintegy szánt-szándékkal szerencsétlenséget választottam magamnak. Vissza sem mentem többé, hanem minden pénzemet és becsebb drágaságaimat elhoztam. Azután Franciaországba jöttem, bizodalmasabb tiszteimmal, akik állandóul mellettem is maradtanak.
- Bonnévál: Hát a jószágaik? – –
- Rákótzsi: Mindenünkön elfoglaltatott, személyeink pedig számkivetettek. – Az én kisfiaim Bécsbe maradtanak, akiket csecsemőkoruktól fogva sohasem láthattam.

II. felvonás 5. jelenet

- Románzov: Elég kárára holt meg a mi Muszka birodalmunknak Péter cár, mert ő vette ki azt a vadságból és tudatlanságból. –
- Rákótzsi: Ő igazán megérdemelte mind a nagy, mind a császári nevezetet, melyeket megadtanak nékie. Hozzám nem volt ugyan jóindulattal viseltető, de én azért mégis dicsérem.
- Románzov: Talám megbántotta valamivel nagyságodat?
- Rákótzsi: Két cselekedeteivel is. Eggyik a volt, hogy midőn én az erdélyi fejedelemségemért való hadakozásom vége felé hanyatlani kezdettem, a lengyelországi urak közül számosan akartak engemet királyoknak választani. De ez a Péter ellenzése miatt annyiba maradt.
- Románzov: Mely kétségkívül az esmeretlenség miatt esett.
- Rákótzsi: A másik megbántása a volt, hogy ugyanakkortájba pénzt kértem tőle kölcsen, azt is ajánlván egyszersmind, hogy a Magyar Királyságot kieszközlem a fia számára. Ő pedig pénzt sem adott, az ajánlásomat sem fogadta el.
- Románzov: Ezekiránt könnyű a néhai császárunkat megmenteni. Pénzt hogy adhatott volna az, akinek magának is igen szűken lehetett, a költséges háborúja miatt? – A Magyar Királyság elfogadásával pedig hogy bántotta volna meg azt az udvart, amellyel hasznos barátságba volt.
- Rákótzsi: Hallottam, hogy attól hadi tiszteletet kapott.
- Románzov: Mégpedig olyan derekasakat, akik nagyon segítették a híres tizenkettedik Károlyon nyert győzedelmét. – Miért is kívánta volna a rossz fiat, Alexist idegen tartományba ültetni, midőn a magáét sem érdekelte meg?

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

Boér

K. Boér Sándor: Gróf Bonnénál vagyis az idegenek Constancinápolyban. In: *Nemzeti Darabok. Az Erdélyi és Magyar Országi válogatott történetekből készült Érzékeny Játékok, mellyeket szerzett K. Boér Sándor.* 1814. Székely Mikó Kollégium Dokumentációs Könyvtára, Sepsi-szentgyörgy.

Bóér Sándor: *Három kérések a magyar írókhoz, s kérések a magyar könyvnyomtatókhöz.* 1827. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 760.

2. Kiadott források és szakirodalom

Bartha

2003 Bartha Katalin Ágnes: Kövesdi Boér Sándor: a világi színjátszás erdélyi mindenese. Közelítés az általa létrehozott drámaivilághoz. In: *Erdélyi Múzeum*, 65. (2003) 3–4. sz. 48–62.

Bayer

1887 Bayer József: Boer Sándor kiadatlan történeti drámái. In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 11. (1887) 750–756.

Benedikt

1959 Benedikt, Heinrich: *Der Pascha Graf von Bonneval 1675–1747.* Graz–Köln, 1959.

Bényei

1990 Az erdélyi országgyűlések színházpolitikai vitái és iratai (1791–1847). S. a. r. Bényei Miklós. Bp., 1990. (Színháztörténeti Könyvtár, 20.)

Bernhard

2002 Bernhard, Jan Andrea: *Petrus Dominicus Rosius à Porta peregrinációs albuma. Album amicorum. Egy Magyarországon és Erdélyben tanult svájci diák emlékkönyve.* Kolozsvár, 2002. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 234.)

Biographie universelle

1812 *Biographie universelle, ancienne et moderne, ou Histoire, par ordre alphabétique, de la vie publique et privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes.* Tom. 5. Bo – Br. Paris, 1812.

Boér [K. Boér]

1827a Boér Sándor: A nagy nevezet. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 11. (1827) 3. sz. 54–58.

1827b Boér Sándor: Jelentés. Minden Magyar országi érdemes Könyvnyomtatókhöz. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 11. (1827) 4. sz. 118–124.

1827c Boér Sándor: Elég szükség van! In: *Felső Magyar Országi Minerva*, 3. (1827) 2. sz. 1222–1224.

Bonneval

1737–1840 Bonneval, Claude Alexandre de: *Merckwürdiges Leben des Grafen von Bonneval, Ehedessen Kaiserlicher General der Infanterie, Anitzo aber commandirender Bassa über eine Türkische Armee.* Vier Theile. Hamburg, 1737–1740.

1738a Besondere Nachricht von den beyden letztern Rebellionen in Constantinopel. In: *Gründliche Critic, über die Lebens-Beschreibung des Grafen von Bonneval nebst Verschiedenen Anmerkungen über den itzigen Türcken-Krieg...* Aus dem Französischen übersetzt [von C. G. Marche]. [S. l.], 1738.

1738b Bonneval, Claude Alexandre de: *Leben und Begebenheiten des Grafen von Bonneval, mit Anmerkungen.* Drei Theile. Frankfurt, 1738.

1738c Bonneval, Claude Alexandre de: *Merckwürdige Begebenheiten des Grafen Bonneval, gewesenen Kayserlichen Generals der Infanterie, Anitzo aber commandirenden Bassa bey der Türckischen Armee.* Leipzig, 1738.

Dávid

2013 Dávid Péter: „*Itt van a' legvégső óltára Pallásnak*”. Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság története. Kolozsvár, 2013. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 278.)

Döbör

2006 Döbör András: Szacsavay Sándor és a Magyar Kurir. In: *Belvedere*, 18. (2006) 1–2. sz. 50–60.

Döbrentei

1943 Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. Közli: Jancsó Elemér. In: *Keresztény Magvető*, 75. (1943) 2. sz. 86–94.

Egyed

2016 Egyed Emese: A fegyelmezett világ munkása. Daniele Concina a színjátszás veszedelméről. In: „*Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találsz odabent.*” Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban. Szerk.: Dezső Krisztina – Molnár Dávid – Schmelzer-Pohánka Éva. Pécs, 2016. 113–128. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár Kiadványai, 13.)

2018 Egyed Emese: Asszonyok hálójában. Id. Teleki Ádám írósága. In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások 3.* Szerk.: Biró Annamária – Boka László. Budapest–Nagyvárad, 2018. 117–132.

Enyedi

1972 Enyedi Sándor: *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei, 1792–1821.* Bukarest, 1972.

Ferenczi

1890 Ferenczi Zoltán: K. Boér Sándor drámái 1793-ból. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsészeti szakosztályának kiadványai*, VII. köt. (1890) 4. sz. 369–387.

1897 Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színház és színház története.* Kolozsvár, 1897.

Jancsó

1955 Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955.

János-Szatmári

2007 János-Szatmári Szabolcs: *Az érzékeny színház. A magyar színjátszás a 18–19. század fordulóján.* Kolozsvár, 2007.

Kazinczy

1901 *Kazinczy Ferenc levelezése.* XI. köt. Közzéteszi Dr. Váczy János. Bp., 1901.

Kerényi

1987 *A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig.* Vál., szöveggond., utószó, jegyz.: Kerényi Ferenc. Bp., 1987.

Köpeczi

2000 Köpeczi Béla: *Egy cselszövő diplomata, Klement János Mihály 1689–1720.* Bp., 2000.

Mikes

1966 Mikes Kelemen: *Törökországi levelek és Misszilis levelek.* S. a. r. Hopp Lajos., Bp., 1966. (Mikes Kelemen Összes Művei, 1.)

Pintér

2019 Pintér Márta Zsuzsanna: *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban.* Bp., 2019.

Saiñ-Tóth

2020 Saiñ, Elisabeth – Tóth Ferenc: Rodostótól Párizsig. Egy magyar származású család viszontagságai. In: *Világtörténet*, 10. (42.) (2020) 3. sz. 345–370.

Simhandl

1998 Simhandl, Peter: *Színháztörténet*. Bp., 1998.

Szabó

2000 Szabó Ferenc S. J.: Személy, szerep, szerepjátszás a színpadon és az életben. In: *A magyar színház születése*. Szerk.: Demeter Júlia. Miskolc, 2000. 387–394. (A régi magyar színház, 1.)

Tóth

2010 Tóth, Ferenc: Alliances de revers et modernisation militaire. Le rôle des envoyés militaires français en Europe centrale et orientale, XVIIe–XVIIIe siècles. In: *La France face aux crises et aux conflits des périphéries européennes et atlantiques du XVIIe au XXe siècle*. Dir.: Schnakenbourg, Éric – Dessberg, Frédéric. Rennes, 2010. 143–153. (Enquêtes et documents, 39.)

2015 Tóth Ferenc: *Egy magyar származású francia diplomata életpályája. François de Tott báró (1733–1793)*. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

2016 Tóth Ferenc: Egy hiányzó láncszem, avagy újabb adalékok Mikes Kelemen Törökországi leveleinek kézirat-történetéhez. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120. (2016) 5. sz. 631–641.

2018 Tóth, Ferenc: Introduction. Un ouvrage politico-militaire ottoman au XVIIIe siècle. In: Ibrahim Mütefferika: *Traité de la tactique ou méthode artificielle pour l'ordonnance des troupes (1769)*. Éd. par Tóth, Ferenc. Bp., 2018. 15–40.

Traduction

1731 *Traduction d'une relation faite en turc par un effendi, de la dernière révolte de Constantinople avec plusieurs circonstances de cet événement tirées d'autres mémoires*. Marseille, 1731.

Vandal

1885 Vandal, Albert: *Le Pacha Bonneval*. Paris, 1885.

EMESE EGYED

A DREAM ON STAGE ABOUT EXILE

SÁNDOR K. BOÉR: *BONNÉVÁL OR THE STRANGERS IN CONSTANTINOPLE*

As a Transylvanian playwright, Boér Sándor has dedicated an entire dramatic series to the history of Hungary. The present study aims to offer a contextual interpretation of the only play left in manuscript of this series. His drama *Bonnévál vagyis az idegenek Konstantinápolyban [Bonnévál or the Strangers in Constantinople]*, written at the beginning of the 19th century could be regarded as a historic comedy, but historic facts and their commentaries presented in the play, mixed with fictional sequences offer a particularly interesting anchor point for interpretation, as they focus on a taboo theme: the life of Francis II Rákóczi (former Prince of Transylvania) and his court in exile. The play presents the visit of Humbaracı Ahmed Paşa, a former Christian military officer known as Count Bonneval and his encounter with the exiled Prince Francis II Rákóczi, as well as their contribution to the suppression of the Janissaries Uprising (1830). All this comprises a rather melodramatic theatrical solution but also, it puts emphasis on the special political connections between Europe and the Ottoman Court.